

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO

Rzeszów, dnia 13 lutego 2024 r.

Poz. 972

UCHWAŁA NR LIX/447/24 RADY GMINY CMOLAS

z dnia 25 stycznia 2024 r.

w sprawie uchwalenia „Gminnego programu opieki nad zabytkami Gminy Cmolas na lata 2024 - 2027”

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2023r., poz. 40 z późn. zm.), art. 87 ust.1, 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i o opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022r.,poz. 840), po uzyskaniu pozytywnej opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Rzeszowie **uchwała się, co następuje:**

§ 1. Uchwała się „*Gminny program opieki nad zabytkami Gminy Cmolas na lata 2024 - 2027*”, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Podkarpackiego.

Przewodniczący Rady Gminy
Cmolas

Ryszard Warzocha

Załącznik do uchwały Nr LIX/447/24
Rady Gminy Cmolas
z dnia 25 stycznia 2024 r.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY CMOLAS NA LATA 2024-2027

I. WPROWADZENIE

Celem programu opieki nad zabytkami jest dążenie do osiągnięcia odczuwalnej i akceptowanej społecznie poprawy w zakresie stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych, zasobu dziedzictwa kulturowego oraz zachowania krajobrazu kulturowego. Istotnym jest, aby poprawa ta dokonywała się przy współdziałaniu mieszkańców Gminy zaangażowanych w opiekę nad zabytkami, w różnych formach ich aktywności (np. praca zawodowa, działalność społeczna, wynikająca z prawa własności lub użytkownika obiektu zabytkowego).

Przedmiotem programu jest Gmina Cmolas jako obszar jednostki samorządu terytorialnego oraz miejsce lokalizacji zabytku, zasobu dziedzictwa kulturowego oraz krajobrazu kulturowego.

Obowiązkiem organu w tym względzie jest pobudzanie i usprawnianie mechanizmów regulujących kwestie opieki nad zabytkami oraz tworzenie i wspieranie inicjatyw mających na celu taką opiekę. Wskazane w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami działania są zgodne z innymi dokumentami programowymi i odpowiadają regulacjom prawnym ochrony zabytków w Polsce.

II. SPIS POJĘĆ

Ilekróć w niniejszym programie jest mowa o:

- 1) Programie - rozumie się przez to Gminny program opieki nad zabytkami Gminy Cmolas na lata 2024-2027,
- 2) Konserwatorze zabytków – rozumie się przez to Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemysłu,
- 3) Gminie – rozumie się przez to Gminę Cmolas
- 4) Rejestrze zabytków – rozumie się przez to rejestr zabytków prowadzony przez Konserwatora Zabytków Województwa Podkarpackiego w Przemysłu.
- 5) Zabytku – nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową
- 6) Zabytku nieruchomym – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 5
- 7) Zabytku ruchomym – rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 5

III. UWARUNKOWANIA PRAWNE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Obowiązek opieki nad zabytkami nakładają na samorządy dwie ustawy:

Ustawa z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym w art. 7 pomiędzy zadaniami własnymi gminy wymienia m.in. sprawy kultury w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na organy samorządowe obowiązek:

- uwzględnienia ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji Strategii Rozwoju Gmin, Studiów Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy, Miejscowych Planów Zagospodarowania Przestrzennego, Plan Ochrony Zabytków, Program Rozwoju Lokalnego,
- prowadzenie gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków,

- przekazywania Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków w terminie nie dłuższym niż 3 dni przyjęte zawiadomienie o odkryciu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem lub zabytkiem archeologicznym,
- sporządzania na okres 4 lat Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami,
- oceny Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami.

IV. OPIEKA NAD ZABYTKAMI W DOKUMENTACH PROGRAMOWYCH

1. Wojewódzki Program Ochrony Zabytków

Podstawę prawną sporządzania wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami stanowi Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2022, poz. 840 ze zm.), która wprowadza obowiązek sporządzania przez samorządy, zarówno wojewódzkie, powiatowe oraz gminne, programów opieki nad zabytkami oraz programów ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.

Na stronie 40 Wojewódzkiego Programu Ochrony Zabytków wspomniano o zabytkowym kościele filialnym w Cmolasie ze względu na jego układ przestrzenny i konstrukcję tradycji późnogotyckiej również na stronie 75 mowa jest o instrumencie i prospekcie organowym z XIX wieku i przełomu XIX i XX wieku znanych firm i organmistrzów np. z fabryki braci Rieger z Karinowa, który występuje również w tym kościele, ostatnia wzmianka na temat kościoła w Cmolasie jest na stronie 107 gdzie mowa jest o znajdującej się tam polichromii Vlastimila Hofmana. Natomiast na stronie 69 w/w programu mowa jest o renesansowej polichromii, która przetrwała w zabytkowym kościele w Porębach Dymarskich, który został przeniesiony z Cmolasu – I faza z 1669r. to dekoracje ornamentalno – roślinne i II faza z 1679r. – polichromia ornamentalno– figuralna.

2. W Strategii Rozwoju Gminy Cmolas na stronie 30 w dziale II - 2.6.4. Dziedzictwo

kulturowe zawarta jest informacja o zabytkach znajdujących się na terenie Gminy Cmolas wpisanych do rejestru zabytków Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków:

Na terenie gminy Cmolas znajduje się 9 obiektów zabytkowych, które objęte są ochroną konserwatorską oraz 38 obiektów wpisanych do Gminnej Ewidencji Zabytków. Obiekty te stanowią własność prywatną i kościelną. Znajdują się również obiekty budowlane, obiekty małej architektury w tym siedem kapliczek w miejscowościach: Cmolas, Ostrowy Tuszowskie, Trzęsówka, Poręby Dymarskie oraz 2 krzyże przydrożne. W miejscowości Poręby Dymarskie znajdują się dęby szypułkowe w ilości 16 sztuk stanowiące pomniki przyrody wpisane decyzją numer Rlop 410/201/68 z dnia 30 kwietnia 1968 roku poz. 61 do rejestru pomników przyrody. W obszarze dziedzictwa kulturowego należy skoncentrować się na kultywacji i ochronie tradycji i rzemiosła lokalnego, opiece nad zabytkami materialnymi i stosownej promocji gminy w kontekście zwiększenia ruchu turystycznego.

3. Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Cmolas

W dokumencie Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego w dziale 3. 5.2 Polityka w zakresie ochrony wartości przyrodniczych i dziedzictwa kulturowego wskazano, że realizacja polityki ochrony dziedzictwa kulturowego związana jest z wypełnieniem zaleceń władz konserwatorskich. Dotyczą one wprowadzenia różnych form ochrony konserwatorskiej. Ochrona konserwatorska została określona w opracowaniu pt; „Wartości kulturowe i krajobrazowe (studium). Warunki i wytyczne konserwatorskie zawarte w powyższym opracowaniu (zarówno tekst jak i załączniki graficzne) są wiążące i stanowią integralną część studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Cmolas.

W strefach konserwatorskich dopuszcza się rozbudowę lub wymianę obiektów nie będących obiektami zabytkowymi, pod warunkiem odpowiedniego ukształtowania form architektonicznych oraz pełnego zachowania wartości kulturowych obiektów w otoczeniu zgodnie w wymaganiami władz konserwatorskich.

4. Podejmowane działania ochronne w stosunku do:

Obszarów i obiektów objętych ochroną na podstawie przepisów szczególnych (ustawy o ochronie dóbr kultury) w szczególności:

- obiektów wpisanych do wojewódzkiego rejestru zabytków, obiektów umieszczonych w wojewódzkim spisie zabytków,
- obiektów wpisanych do gminnej ewidencji zabytków
- obszarów stanowisk archeologicznych

Określenie zasobów kulturowych i ich waloryzacja umożliwiają formułowanie wytycznych do wyznaczenia stref o zróżnicowanych zakresach rygorów ochronnych. Strefowanie umożliwia określenie hierarchii wśród terenów chronionych, wyeksponowanie obszarów kluczowych dla tożsamości kulturowej danego obszaru i zakreślenie granic harmonijnego sąsiedztwa.

W zakresie ochrony cennych obiektów kultury, stanowisk archeologicznych oraz krajobrazu ustalone są strefy ochronne:

•**A - strefa ochrony rezerwatowej (ściślej)**, gdzie zasadą powinna być pełna i rygorystyczna ochrona treści historycznych, formy i substancji, gdzie obowiązujące powinny być działania zachowawcze, stricte konserwatorskie lub związane z korektą ekspozycji walorów kulturowych.

•**B - strefa ochrony częściowej (czynnej)**, gdzie również powinna obowiązywać pełna ochrona treści, formy i w możliwym zakresie substancji, a ewentualne działania współczesne powinny dążyć do sanacji, i ucytelnienia obiektu lub zespołu.

•**E - strefa ochrony ekspozycji i ochrony elementów**, gdzie celem jest pełna ochrona ekspozycji i treści historycznych, a w odniesieniu do formy ogólne zachowanie charakteru krajobrazowego. W strefie tej działania powinny być podporządkowane ochronie walorów krajobrazowych, a współczesne ingerencje są dopuszczalne w zakresie niezbędnym dla zachowania, odtworzenia lub korekty ekspozycji i jej kontekstu.

•**K - strefa ochrony krajobrazowej i zabezpieczenia** otuliny zespołu czy obiektu dotyczy obszarów, gdzie celowe jest zachowanie dominacji form tradycyjnych i harmonijnego nawiązania do nich tak na zasadzie sąsiedztwa, jak i w paśmie styków oraz w sektorach zabezpieczających strefy ekspozycyjne dla stref A i B.

Poszczególnym strefom przyporządkowane są właściwe formy ochrony. Dla strefy A będzie to wpis do rejestru zabytków lub wytyczenie rezerwatu kulturowego, dla strefy B wyznaczenie parku kulturowego i wpis do rejestru zabytków, w strefie E niezbędne jest określenie strefy ochrony konserwatorskiej, natomiast dla strefy K pozostają obszary ingerencji konserwatorskiej.

•**Rezerwat kulturowy (RK)** - forma ścisłej ochrony krajobrazu umożliwiająca zachowanie unikatowych wartości kulturowych w ewentualnym jednoczesnym powiązaniu ochroną środowiska przyrodniczego. Może być ustanawiany wówczas, kiedy zachodzi konieczność ochrony rzadkich lub wysokich wartości architektoniczno-krajobrazowych. Celem ustanowienia rezerwatu jest możliwie pełne zachowanie historycznego wyrazu form krajobrazowych i współpraca z wyspecjalizowanymi służbami konserwatorskimi.

•**Park kulturowy (PK)** - forma ochrony krajobrazu kulturowego umożliwiająca zachowanie wyjątkowych wartości historyczno-kulturowych w jednoczesnym ewentualnym powiązaniu z ochroną środowiska przyrodniczego. Celem ustanowienia parku jest potrzeba zachowania ciągłości tradycji krajobrazu i umożliwienie jego rozwoju zgodnie z tradycjami regionu.

•**Strefa ochrony konserwatorskiej (SOK)** - forma ochrony krajobrazu kulturowego o umiarkowanym zakresie ochronnym, mająca zastosowanie na obszarach otaczających cenne obiekty, stanowiących ich otulinę lub krajobrazowy kontekst, bądź też na obszarach krajobrazów historycznych.

•**Strefa ingerencji konserwatorskiej** - proponowana dla wszystkich miejscowości lub ich części, gdzie występuje jakiś aspekt (cecha) dziedzictwa kulturowego wymagająca troski konserwatorskiej (np. kontynuacja cech budownictwa lub innej tradycji kulturowej mającej swój krajobrazowy wyraz).

W dotychczas opracowanych w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego materiałach stwierdza się, że krajobraz kulturowy wymaga rozpoznania w ramach badań i opracowań określających jego zabytkowy zasób oraz wartość tego zasobu. Powinny być one zakończone wnioskami i wytycznymi do jego ochrony, które mogłyby znaleźć zastosowanie w procesie planowania przestrzennego i opracowywania planów ochrony terenów objętych już statusami ochronnymi np. parków narodowych czy krajobrazowych i ich stref ochronnych. Zatem określono definicje, kryteria ww. obszarów zasady opracowania

merytorycznego, ustanowienia i administrowania takimi obszarami. Zakłada się, że rezerwat kulturowy będzie powoływał Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego na wniosek Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, park kulturowy - wojewoda na wniosek WKZ lub WKZ z upoważnienia Generalnego Konserwatora Zabytków, strefę ochrony konserwatorskiej - WKS na wniosek gminy lub miasta (Miejskiego lub Gminnego Konserwatora Zabytków) lub Zarząd Gminy lub miasta.

Na obszarze gminy Cmolas proponuje się wyznaczenie stref ochrony konserwatorskiej dla obiektów:

- wpisanych do rejestru zabytków,
- cennych obiektów, objętych ochroną konserwatorską i posiadających tzw. „zieloną” kartę.

Łącznie dotyczy to zabytków znajdujących się w Cmolasie, Porębach Dymarskich, Trzęsówce i Ostrowach Tuszowskich.

► Cmolas - Kościół szpitalny p.w. Przemienienia Pańskiego, wpisany do rejestru zabytków A-1224/90 oraz pozostałości po kościele p.w. św. św. Stanisława i Wojciecha (fundamenty), który został przeniesiony do Poręb Dymarskich w 1979 r.

Obiekt nie ma opracowanego studium konserwatorskiego jak również wyznaczonych stref ochronnych. Proponuje się następujące strefy konserwatorskie, których zasięg powinien być uściślony w opracowaniu konserwatorskim.

strefa A - ścisłej ochrony, obejmuje same wzgórze, na które został przeniesiony kościół oraz pozostałości po kościele (fundamenty) p.w. św. św. Stanisława i Wojciecha,

strefa B - częściowej ochrony, przebiega po granicy działek należących do parafii oraz drogi Cmolas - Ostrowy i lokalnej dojazdowej do zabudowy, strefa E - ochrony ekspozycji, obejmuje otoczenie wzgórza w promieniu ok. 100-150 m z niewielkim wydłużeniem w ciągu drogi Cmolas - Ostrowy. Zagospodarowanie oraz użytkowanie w strefach powinno zmierzać w kierunku zapewnienia wymagań ochrony konserwatorskiej, jak również do ograniczenia w wielkości, gabarytu i sposobu zabudowy ciągu drogi Cmolas - Ostrowy.

► Poręby Dymarskie - kościół parafialny p.w. św. św. Stanisława i Wojciech, przeniesiony z Cmolasu, wpisany do rejestru zabytków A-956/76

Obiekt nie ma opracowanego studium konserwatorskiego, jak również wyznaczonych stref ochronnych.

Proponuje się następujące strefy konserwatorskie, których zasięg powinien być uściślony w opracowaniu konserwatorskim:

strefa A - ścisłej ochrony, granica przebiegu po wyraźnie widocznej w terenie granicy jaką stanowi ogrodzenie kościoła,

strefa B - częściowej ochrony, przebiega po granicy działek należących do parafii od strony południowej i zachodniej wzdłuż głównej drogi, natomiast od strony północnej wzdłuż potoku Werynia,

strefa K - ochrony krajobrazowej, obejmuje tereny wokół kościoła w pasie od 100 do 500 m w zależności od zagospodarowania terenu i ekspozycji terenu. Granica przebiega wzdłuż dróg polnych i obejmuje teren użytkowany rolniczo, z kilkoma gospodarstwami rolnymi, jak również zadrzewienia wzdłuż potoku Werynia. Werynia. W strefie tej nie należy lokalizować terenowych urządzeń i instalacji nadziemnych, wznosić budynków, obsadzać terenu wysoko rosnącymi drzewami.

Zagospodarowanie stref powinno zmierzać do zachowania szerokiego wglądu na panoramy kościoła oraz stworzenia warunków do zabezpieczenia wartości kulturowych zabytkowego obiektu.

► Trzęsówka - XVIII w. park dworski

Objęty ochroną konserwatorską wraz z kościołem p.w. św. Anny posiada kartę ewidencyjną tzw. „zieloną”

Obiekt posiada opracowane studium konserwatorskie, w którym wyznaczone zostały:

- strefa ochrony konserwatorskiej, której granice są wyznaczone po wyraźnie widocznej w terenie granicy parku,

- strefa ochrony ekologicznej, która obejmuje przyległe do parku tereny ograniczone drogami od wschodu, zachodu i południa oraz od strony północnej pas gruntów o szerokości 100 m wykorzystywanych rolniczo,
- strefa ochrony kompozycji widokowej obejmuje park wraz z terenem kościoła, który to teren wyraźnie wiąże się z parkiem.

Proponuje się, przy uwzględnieniu ww. opracowania, następujące strefy konserwatorskie przedstawione na rysunku:

- Strefa A - ścisłej ochrony, która obejmuje park dworski wraz z pozostałościami dworu (fragmenty) oraz kościół parafialny p.w. św. Anny.
- Strefa B1 - częściowej ochrony, obejmuje w całości tereny objęte strefą A, przebiega od południa i południowego - wschodu wzdłuż głównej asfaltowej drogi, a następnie drogami polnymi. Obejmuje teren istniejącej zabudowy od strony południowej użytki rolne.
- Strefa B2 - częściowej ochrony, obejmuje cmentarz parafialny na którym znajduje się zabytkowa kaplica cmentarna z 1869 r. oraz XIX w. nagrobki granica strefy przebiega po wyraźnie widocznej w terenie granicy, jaką stanowi ogrodzenie cmentarza.
- Strefa E - ochrony ekspozycji, obejmuje otoczenie wzgórza od strony zachodniej, południowej i wschodniej, z wyraźnym wydłużeniem od strony dróg dojazdowych do kościoła i parku.

Zmiana sposobu użytkowania parku byłaby możliwa po wykupieniu tego terenu przez Państwo i przeznaczeniu na park wiejski. Renowacja byłaby stosunkowo łatwa z uwagi na dobrze zachowany drzewostan, który w zasadzie nie wymaga uzupełnień oraz zachowany dokładny plan parku z 1850 roku.

Zagospodarowanie winno zmierzać w kierunku przywrócenia parkowi wyglądu z lat 30. XX w., przy czym można by wprowadzić niektóre urządzenia jak np.: ławki, plac zabaw dla dzieci itp., które umożliwiłyby korzystanie z niego przez ludność wsi Trzęsówka. Część drzew winna być poddana zabiegom konserwatorskim.

Opisany obiekt jest jednym z lepiej zachowanych parków dworskich na tym terenie. W pełni zasługuje na objęcie ochroną konserwatorską i przywrócenie mu dawnej świetności.

► Ostrowy Tuszowskie - Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP objęty ochroną Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Obiekt nie ma opracowanego studium konserwatorskiego jak, również wyznaczonych stref ochronnych.

Proponuje się następujące strefy konserwatorskie których zasięg powinien być uściślony w opracowaniu konserwatorskim:

- Strefa A - ścisłej ochrony, obejmuje wzgórze na którym znajdują się kościoły. Granica przebiega po wyraźnie widocznej w terenie granicy jaką stanowią od południa i zachodu drogi główne (asfaltowe), a od północy i wschodu drogi dojazdowe. Strefa obejmuje kościoły w granicach ogrodzenia oraz tereny bezpośrednio do niego przyległe z udziałem zieleni wysokiej, a wykorzystywane jako parkingi.
- Strefa B - częściowej ochrony, obejmuje od zachodu tereny należące do parafii i plebanię, staw wraz z zielenią wysoką oraz od strony zachodniej drewniany budynek dawnej szkoły z 1853 r. oraz dawny spichlerz murowany z II pół. XIX w., które obecnie zamienione zostały na budynki mieszkalne. Obiekty te znajdują się w ewidencji objętych ochroną Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. W roku 2008 budynek dawnej szkoły z 1853 roku w Ostrowach Tuszowskich został przeniesiony do Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej.
- Strefa E - ochrony ekspozycji, obejmuje tereny położone wzdłuż głównych dróg dojazdowych do kościoła, z których w zależności od zagospodarowania i ekspozycji terenu możliwy jest wgląd w otoczenie kościoła.

Zagospodarowanie i użytkowanie w strefach powinno zmierzać w kierunku zapewnienia wymagań ochrony konserwatorskiej, jak również do ograniczenia wielkości gabarytu i sposobu zabudowy.

► Stanowiska archeologiczne

Stanowiska archeologiczne na obszarze gminy Cmolas zidentyfikowane i zinventaryzowane na postawie AZP, nie posiadają dotychczas wyznaczonych stref ochrony konserwatorskiej.

Ochrona tych stanowisk wymaga wprowadzenia pełnej kontroli stanu gruntu w ich otoczeniu. W pierwszym rzędzie należy przestrzegać zakazu prowadzenia wszelkich prac, które w jakimś stopniu naruszyłyby strukturę profilu gruntów. Nie należy także zezwolić na uprawę roli w tym rejonie, szczególnie intensywną i wysoce zmechanizowaną, co może prowadzić do zagrożenia stabilności stanowiska lub jego zniszczenia.

Osobnym, bardzo poważnym problemem jest realna groźba zaistnienia możliwości zniszczenia zasobu kulturowego na poszczególnych stanowiskach, przez niekontrolowaną działalność indywidualnych zbieraczy i kolekcjonerów pamiątek.

W planach zagospodarowania przestrzennego w gminie - stanowisko archeologiczne musi być zaznaczone na mapach i objęte szczegółowym katalogiem ograniczeń i zakazów w użytkowaniu terenu.

Wszelkie prace w otoczeniu poszczególnych stanowisk archeologicznych, zwłaszcza jednak prowadzone w dużej skali przedsięwzięcia (np. autostrady, zbiorniki wodne itp.), powinny być każdorazowo szczegółowo uzgadniane i opiniowane przez WSOZ, już na wstępnym etapie uzgadniania lokalizacji inwestycji.

V. PLAN OCHRONY ZABYTKÓW W RAZIE ZAGROŻENIA

Zabytki na terenie gminy zagrożone są następującymi czynnikami:

1. Pożary

Największym zagrożeniem dla obiektów zabytkowych jest zagrożenie pożarowe. Szczególnie zagrożone są obiekty architektury drewnianej to jest Kościół filialny p.w. Przemienienia Pańskiego w Cmolasie, Kościół p.w. ś.ś. Stanisława i Wojciecha oraz Kościół pw. św. Anny w Trzęsówce.

2. Powódzie, ulewę, zalania

Zagrożenie podtopieniami notowane są każdorazowo w przypadku wystąpienia długotrwałych opadów deszczu lub gwałtownych wiosennych roztopów oraz letnich burz i huraganów natomiast nie występują zagrożenia powodziowe w stosunku do wszystkich obiektów . Kościół filialny p.w. Przemienienia Pańskiego w Cmolasie, Kościół pw. św. Anny w Trzęsówce, Kościół p.w. ś.ś. Stanisława i Wojciecha w Porębach Dymarskich, Kościół Parafialny pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Ostrowach Tuszowskich oraz Kaplica Cmentarna w Trzęsówce.

Wichury

Z powodu wichur, mogą ucierpieć obiekty sakralne w Cmolasie, Porębach Dymarskich oraz w Trzęsówce z uwagi na drewniana konstrukcję.

Katastrofy budowlane, awarie techniczne, chemiczne

Zagrożenie katastrofą dotyczy obiektu kościołów to jest Kościół filialny p.w. Przemienienia Pańskiego w Cmolasie, Kościół pw. św. Anny w Trzęsówce, Kościół p.w. ś.ś. Stanisława i Wojciecha w Porębach Dymarskich, Kościół Parafialny pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Ostrowach Tuszowskich oraz Kaplica Cmentarna w Trzęsówce z uwagi na wiek tych obiektów, przestarzałą konstrukcję i ograniczone możliwości remontów.

Demonstracje i rozruchy uliczne, rabunki i akty wandalizmu

Praktycznie zabytki objęte ochroną z terenu gminy narażone są na akty wandalizmu lub rabunku. Kościoły parafialne położone na terenie Gminy Cmolasa narażone są na niebezpieczeństwo – szczególnie w przypadku wystąpienia demonstracji czy rozruchów ulicznych.

Atak terrorystyczny

Groźba ataku terrorystycznego w stosunku do obiektów zabytkowych jest stosunkowo realna z uwagi na ich funkcję turystyczną i kulturalną skupiającą dużą liczbę osób m.in. podczas nabożeństw, pielgrzymek.

Konflikt zbrojny

W przypadku wybuchu konfliktu zbrojnego obiekty zabytkowe z terenu gminy nie będą w bezpośrednim oddziaływaniu nieprzyjaciela. Z uwagi na małe znaczenie strategiczne obiekty te nie będą stanowiły głównego celu ataku. Należy jednak przypuszczać, że w przypadku przedłużania się działań wojennych

obiekty zabytkowe mogą stać się przedmiotem grabieży i rozkradania dziedzictwa narodowego przez najeźdźców .

Wnioski z analizy rozmieszczenia i zagrożenia zabytków oraz sposoby ich ochrony

Z analizy rozmieszczenia nieruchomości i ruchomych zabytków wynika, że obiekty te znajdują się na terenie wsi Cmolas, Poręby Dymarskie, Trzęsówka oraz Ostrowy Tuszowskie. Z analizy zagrożenia zabytków nieruchomości wynika również to, że największym zagrożeniem dla ww. obiektów zabytkowych podlegających ochronie, jest zagrożenie pożarowe. Prestarzałe konstrukcje budynków zwiększają prawdopodobieństwo wystąpienia katastrofy budowlanej. Duże zagrożenie dla tych obiektów stanowią akty wandalizmu lub rabunku zarówno w okresie pokoju jak i działań wojennych. Trudne do przewidzenia są zagrożenia w czasie konfliktu zbrojnego.

Z analizy zagrożenia zabytków ruchomych wynika, że największym zagrożeniem dla tych zabytków jest podobnie jak dla zabytków nieruchomości zagrożenie pożarowe. Ponadto zabytki ruchome są szczególnie zagrożone na kradzieże z uwagi na ich mobilność. Podczas działań wojennych zabytki ruchome mogą stać się przedmiotem rozgrabiania przez nieprzyjaciela.

Sposoby ochrony zabytków nieruchomości:

- wpisanie do rejestru zabytków,
- oznakowanie obiektów znakiem „Konwencji Haskiej”,
- uwzględnienie ochrony zabytków w planie zagospodarowania przestrzennego,

Sposoby ochrony zabytków ruchomych:

- na miejscu przeniesienia do najbliższych zabudowań prywatnych po uzgodnieniu z właścicielem posesji
- poprzez rozśrodkowanie i przeniesienie w wyznaczone miejsca uzgodnione z zarządcą obiektu i konserwatorem zabytku.

Podział kompetencji i zadań służb biorących udział w akcji ratowniczych

Pożary i wybuchy :

- Rolę wiodącą pełni Komenda Powiatowa PSP,
- rolę wspomagająco – pomocniczą pełnią: policja, burmistrzowie i wójtowie, nadzór budowlany, wydziały starostwa powiatowego wg potrzeb, Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie, pogotowie ratunkowe, służby leśne i komunalne, formacje OC, OSP oraz lokalne mas media.

Zagrożenie chemiczne i ekologiczne:

- rolę wiodącą pełni Komenda Powiatowa PSP,
- rolę wspomagająco – pomocniczą pełnią: policja, Sanepid, Burmistrz Kolbuszowej i wójtowie, wydziały starostwa powiatowego wg potrzeb, Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie, pogotowie ratunkowe, służby komunalne, formacje OC, OSP, media, podmioty posiadające sprzęt specjalistyczny.

Anomalie pogodowe:

- rolę wiodącą pełni Komenda Powiatowa PSP,
- rolę wspomagająco – pomocniczą pełnią: policja, burmistrzowie i wójtowie, wydziały starostwa powiatowego wg potrzeb, Sanepid, nadzór budowlany, Powiatowy Inspektor Weterynarii, Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie, służba zdrowia, formacje OC i OSP, służby komunalne, PCK, Ośrodek Doradztwa Rolniczego, Telekomunikacja, zakład energetyki i zakład energetyki ciepłej, media, podmioty posiadające sprzęt specjalistyczny oraz służby i jednostki ratownicze z poza powiatu.

Katastrofy budowlane:

- rolę wiodącą pełni Komenda Powiatowa PSP,

– rolę wspomagająco – pomocniczą pełnią: policja, Sanepid, Powiatowy Inspektor Nadzoru Budowlanego, Powiatowy Inspektor Weterynarii, burmistrzowie i wójtowie, wydziały starostwa powiatowego wg potrzeb, Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie, Powiatowy Zarząd Dróg, służba zdrowia, formacje OC i OSP, służby komunalne, PCK, Telekomunikacja, zakład energetyki i zakład energetyki cieplnej, media, podmioty posiadające sprzęt specjalistyczny oraz służby i jednostki ratownicze z poza powiatu.

Powodzie:

– rolę wiodącą pełni Gminny Zespół Zarządzania Kryzysowego utworzony przy Urzędzie Gminy w Cmolasie, kierowany przez Szefa Zespołu powołanego przez Wójta Gminy,

– rolę wspomagająco – pomocniczą pełnią: Gminne Zespoły Reagowania, Komenda Powiatowa PSP, policja, burmistrz Kolbuszowej i wójtowie, wydziały starostwa powiatowego wg potrzeb, służba zdrowia, Sanepid, Powiatowy Inspektor Weterynarii, Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie, Powiatowy Zarząd Dróg, formacje OC i OSP, służby komunalne, PCK, Ośrodek Doradztwa Rolniczego, media, podmioty posiadające sprzęt specjalistyczny oraz służby i jednostki ratownicze z poza powiatu.

Migracje i terroryzm:

– rolę wiodącą pełni: Komenda Powiatowa Policji,

– rolę koordynacyjną pełni Wydział Organizacyjny i Spraw Społecznych Starostwa Powiatowego,

– rolę wspomagająco – pomocniczą pełnią: burmistrzowie i wójtowie, pozostałe wydziały starostwa powiatowego wg potrzeb, Sanepid, służba zdrowia, Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie, Powiatowy Zarząd Dróg, służby leśne i komunalne oraz formacje OC wspierane przez media.

Zagrożenia związane z infrastrukturą:

– rolę wiodącą pełnią służby komunalne,

– rolę wspomagająco – pomocniczą pełnią: Komenda Powiatowa PSP, Wójt Gminy, Burmistrz Kolbuszowej i wójtowie, wydziały starostwa powiatowego wg potrzeb, służba zdrowia, Sanepid, podmioty posiadające sprzęt specjalistyczny oraz służby i jednostki ratownicze z poza powiatu oraz media,

Inne zdarzenia:

– rolę wiodącą pełni – Szef Gminnego Zespołu Zarządzania Kryzysowego

– rolę wspomagająco – pomocniczą pełnią: Komenda Powiatowa PSP, policja, burmistrz Kolbuszowej i wójtowie gmin, służba zdrowia, Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie, Powiatowy Zarząd Dróg, służby komunalne, OSP i PCK wspierane przez media.

VI. ZASOBY DZIEDZICTWA, KRAJOBRAZU KULTUROWEGO I ARCHEOLOGII

Rys historyczny Gminy Cmolas

Najstarsze ślady sezonowego osadnictwa na terenach obecnej gminy z okresu schyłkowego paleolitu (10000 — 8000 lat p.n.e.), a w okresie neolitu obszar ten był sezonowo zamieszkały przez ludność zaliczoną przez archeologów do kultury pucharów lejkowatych. W schyłkowej fazie neolitu i we wczesnej epoce brązu (ok. 1700 — 1300 p.n.e.) pojawiają się przedstawiciele kultury ceramiki sznurowej. Z późnej epoki brązu (ok. 1300 — 700 p.n.e.) i wczesnej fazy epoki żelaza (700 — 400 p.n.e.) pochodzą nieliczne materiały archeologiczne. Wskazują one na obecność na tym terenie osadnictwa kultury łużyckiej. W okresie wpływów rzymskich, na teren Puszczy Sandomierskiej zapuszczali się nieliczni myśliwi, którzy byli przedstawicielami ludności zaliczanej do tzw. kultury przeworskiej (germańscy Wandalowie).

Opuścili oni te tereny po najeździe azjatyckich Hunów w końcu IV wieku n.e. Od tego czasu, aż po wiek XIV w puszczańskich ostępach, które obecnie obejmuje gmina Cmolas nie było żadnego stałego osadnictwa. Opustoszałe przez ok. dwa wieki, ludne niegdyś tereny wokół puszczy (dolina Wisły, Sanu i Pogórze), od końca VI wieku zaczęli systematycznie zasiedlać napływający ze wschodu (dzisiejszego Polesia i Wołynia) Słowianie — osamotnieni, dawni sojusznicy pokonanych Hunów i ich następców — Awarów.

Dla niektórych plemion słowiańskich (lub ich części), a obszar dzisiejszej Małopolski, stanowił tylko przystanek w ekspansji na Nizinę Panońską i dalej na Bałkany. Stałe osadnictwo słowiańskie nad górną

Wisłą oraz dolnym i środkowym biegiem Sanu sięga VII i VIII wieku. Okolice Cmolasu, jako teren przejściowy znajdowało się zarówno na peryferiach organizacji plemiennych Wiślan i Sandomierzan. Trudno jest ustalić, jakie plemię słowiańskie tu dominowało. Najpewniej te prawie bezludne ziemie zamieszkiwali zarówno przedstawiciele plemion Wiślan, jak i Sandomierzan.

Niewiele wiadomo o dziejach tych ziem we wczesnym średniowieczu, wiadomo jedynie, że nominalnie należały do Ziemi Sandomierskiej, a cała puszcza należała do domen królewskich, w ramach najpierw kasztelanii, a później powiatu sandomierskiego (sąsiednia Kolbuszowa i Niwiska — już do powiatu pilźnieńskiego).

Wszystkie miejscowości z terenu obecnej gminy od połowy XV do 2 połowy XVII zakładane były na tzw. „surowym korzeniu” zgodnie z dominującym w Polsce ustrojem i prawem zwanym niemieckim.

Na ówczesne czasy, wspomniane prawo niemieckie było bardzo nowoczesne i skutecznie regulowało stosunki gospodarcze oraz prawno-własnościowe ówczesnych wiosek.

Po ugruntowaniu swoich rządów i podboju Rusi Czerwonej, król Kazimierz Wielki po roku 1340 zainicjował kolonizację jej prawie bezludnych terenów, a zwłaszcza pogranicznych puszczy i karpackich lasów. Z mocy prawa wszystkie pustkowia i puszcze należały do króla. Kolonizację Puszczy Sandomierskiej z różnych kierunków król Kazimierz Wielki powierzył głównie swoim stronnikom: Gryfitom z Mielca, Tarnowskim z Rzemienia i Wielowisi — *herbu Leliwa*, Rzeszowskim z Rzeszowa — *herbu Półkozic* i Pileckim z Łańcuta — *herbu Leliwa*. Zapłatą za niewątpliwy trud, były rozległe nadania ziemskie. W ten sposób puszcza w rejonie Cmolasu, weszła w posiadanie rodu Gryfitów — protoplastów Mieleckich. Wielka akcja kolonizacyjna pustkowi, która zainicjowana została przez króla Kazimierza Wielkiego, do roku 1370 zaowocowała lokacją w tej części Małopolski kilkuset wiosek, głównie na tzw. „surowym korzeniu”. I tak w roku 1366 zostały lokowane królewskie wioski: Dzikowiec, Raniżów i Doblową (ob. Wola Raniżowska).

Wielkim entuzjastą łowów w Puszczy Sandomierskiej był król Władysław Jagiełło, któremu zawdzięczamy ukształtowanie się myśliwskiego ośrodka dóbr królewskich w Raniżowie. Kolonizację dalszych terenów, ale już za czasów syna Jagiełły — Kazimierza Jagiellończyka, prowadziły faworyzowane przez niego rody Mieleckich z Mielca — *herbu Gryf* oraz Ligęzowie — *herbu Półkozic*. Rozgraniczenie dóbr królewskich i rycerskich (Tarnowskich i Mieleckich) przeprowadzono za panowania tego właśnie króla, a miało to miejsce w roku 1459. Wtedy wymieniono, m.in. wieś Cmolas.

Należy dodać, że dobra Mieleckich w Cmolasie wcinają się klinem w rozległe dobra królewskie, którymi była cała Puszcza Sandomierska. Natomiast ośrodek dóbr Tarnowskich w tym rejonie stanowiła Poręba Wielka (ob. Kolbuszowa). Jakies niewielkie dobra w tym rejonie posiadały rody: Rzemieńskich i Jakubowskich.

Pierwsza obszerniejsza informacja o Cmolasie pochodzi z dzieła Jana Długosza — *Liber Beneficiorum* spisanej w latach: 1470 — 1480. Długosz nazywa tę miejscowość: **Ciennolas (Czemnolyasz)**, i stwierdza dalej, że wieś należy do dziedzicznych posiadłości Jana Feliksa z Tarnowa (Tarnowskiego) oraz wspomina, iż we wsi jest kościół p.w. św. Stanisława Biskupa Męczennika, a proboszczem jest Mikołaj Łacki. Widocznie Długosz nie wiedział, że wieś od dawna należała do Mieleckich.

W roku 1616 córka Hieronima — Anna z Mieleckich Ratowska, sukcesorka jego dóbr odsprzedała je Stanisławowi Lubomirskiemu *herbu Szreniawa*.

Mieleccy, faktyczni założyciele wsi, posiadali ją prawie 200 lat. W roku 1510 Stanisław Tarnowski i Stanisław Mielecki dokonali kolejnego rozgraniczenia swoich posiadłości na odcinku ponad 20 km. Granice ich posiadłości stanowiły równocześnie granice powiatów: sandomierskiego i pilźnieńskiego aż do roku 1772.

Zgodnie z rejestrem z roku 1581 (jako **Czmoliasz** lub **Czmolasz** — w 1530 roku) wieś należała do parafii w Mielcu, a właścicielem w tym czasie był Hieronim Mielecki *herbu Gryf*. We wsi było 36 kmieci na 10 łanach, 4 zagrodników na tzw. rolach, 2 komorników oraz 4 rzemieślników.

Na przełomie XVI i XVII wieku dobra cmolaskie obejmowały: oprócz Cmolasu, także: Trzęsówkę, Porębę Dymarskie, Zarębki, Siedlankę i Świerczów. W tym samym czasie Toporów, Ostrowy Baranowskie i Ostrowy Tuszowskie (jeszcze Sławogóra) należały do dóbr królewskich z ośrodkiem w Komorowie.

Trzęsówka (*Trzāsowka* — 1530, *Trzeszowka* — 1581) dzieliła losy Cmolasu. Wieś istniała już w XV wieku, ale nic o niej wiadomo z tego okresu, gdyż pierwsza wzmianka o niej pochodzi z roku **1504**. Rejestr poborowy z 1581 stwierdza, iż wieś należy do parafii w Mielcu, a jej właścicielem był — podobnie jak Cmolasu — Hieronim Mielecki. We wsi było 15 kmieci na 6 łanach, 4 zagrodników na tzw. rolach, 2 komorników i jeden rzemieślnik. Do chwili zakupu Trzęsówki w roku 1753 przez Stanisława i Urszulę Kuczkowskich od Sanguszków, wieś znajdowała się w dobrach cmolaskich. Kuczkowscy wzniesli we wsi w roku 1759 najpierw przydworską kaplicę p.w. św. Jana Ewangelisty, która po rozbudowie i powołaniu do życia w roku 1788 parafii, pełniła odąd funkcję kościoła parafialnego p.w. św. Anny. Do parafii tej należą wioski: Jagodnik, Kosowy (gm. Niwiska), Ostrowy Baranowskie i Siedlanka (gm. Niwiska). Po śmierci ostatnich Kuczkowskich wieś przeszła w posiadanie rodziny Piaseckich, którzy po 1818 roku wzniesli tu klasycystyczny murowany pałac. W roku 1876 właścicielami dóbr Trzęsówka została rodzina Niesiołowskich. Przez wieki Trzęsówka słynęła z doskonałych kołodziejów.

Ostrowy Tuszowskie w roku 1538 nosiły nazwę **Sława Góra**. Miejscowość rozwijała się słabo, dlatego została pod tą nazwą powtórnie lokowana już jako wieś królewska, a było to za panowania króla Zygmunta Augusta w roku **1566**. Jeszcze w roku 1581 wieś obejmowała dwudziestoletnia „wolnizna”, co potwierdza rejestr z tego właśnie roku. Wszak we wsi było 26 kmieci, ale obrabiali oni zaledwie 2 łany. Nie lepiej było w sołtysostwie, gdyż 8 sołtysich kmieci obrabiało zaledwie jeden łan. Ponadto było tu 10 zagrodników z rolami (zapewne odrabiali pańszczyznę w folwarku sołtysim). Formalnie sławogórką parafię erygowano w roku 1574 (zaś pierwszy kościół wzniesiono już w 1563 roku), ale faktycznie zaczęła funkcjonować w roku 1595 roku, a sam kościół p.w. **Wniebowzięcia Matki Bożej** był konsekrowany dopiero po roku 1630 przez biskupa (sufragana) krakowskiego — Tomasza Oborskiego. Już wtedy czczony był cudowny obraz „Madonny z Puszczy” (dar króla Zygmunta III Wazy), który jest wierną kopią rzymskiego obrazu z Bazyliki Matki Bożej Większej. Po roku 1772 dobra królewskie w Ostrowach (nazwa ta funkcjonuje dopiero od 1660 roku), zostały skonfiskowane przez władze austriackie i włączone do rządowych dóbr kameralnych. Przymiotnik „Tuszowskie” do nazwy wsi — Ostrowy dodano na przełomie XVIII i XIX wieku dla podkreślenia, że należały do dóbr królewskich w Tuszowie. Między 1828 — 35 rokiem Ostrowy Tuszowskie z niemiecką kolonią Sandlautern i Toporowem (jako były rządowe dobra kameralne) zostały zakupione na licytacji przez Leopolda Antoniego Elkana.

Należy dodać, że jeszcze przed sprzedażą, w dobrach kameralnych władze austriackie prowadziły ożywioną akcję osadniczą elementem niemieckim, tzw. osadnictwo józefińskie, stąd na terenie wsi Ostrowy Tuszowskie istniejąca od 1783 roku kolonia **Sandlautern**, która w zasadzie funkcjonowała do I wojny światowej. Obecnie jest to przysiółek Kolonia. Wieś słynęła z plecionkarstwa — głównie z kory sosnowej. Od XVI do końca XIX wieku w oparciu o sosnowe drewno z pobliskiej puszczy produkowano węgiel drzewny, smołę, dziegieć oraz potaż z popiołów.

Ostrowy Baranowskie są jedną z najmłodszych wiosek gminy, gdyż założone zostały w 1779 roku i powstały w byłych dobrach królewskich z ośrodkiem w Baranowie (Sandomierskim), na świeżo wykarczowanych terenach. Właścicielami wsi byli wówczas Potoccy. Jeszcze do roku 1788 wieś należała do parafii w Cmolasie. Z chwilą małżeństwa córki Jana Potockiego — Anny z Janem Krasickim, wieś na kilkadziesiąt lat trafiła do tego rodu.

Poręby Dymarskie jako wieś, utworzone zostały z połączenia kilku śródleśnych osad: **Poręby** i **Dymarki**, których początki sięgają połowy XVI wieku. Stanowiły one część wsi i dóbr Cmolasu. Jako samodzielna wieś wzmiankowana jest pod rokiem **1741**. Mieszkańcy wspomnianych osad (na „porębach”) od poł. XVI do końca XVIII wieku, zajmowali się pozyskiwaniem miejscowej rudy darniowej i jej wytopem w dymarkach (stąd drugi człon nazwy). Do wytopu używano również węgla drzewnego, dlatego w osadach tych musieli mieszkać i pracować również: węglarze, smolarze, dziegiarze i potażnicy. We wsi działały kuźnice. Za założycieli wioski należy uznać zarówno Lubomirskich, jak ich sukcesora — Jerzego Tyszkiewicza, męża Łucji Franciszki Lubomirskich. Tyszkiewiczowie byli właścicielami dóbr w Porębie Dymarskiej do roku 1944.

Wieś **Jagodnik** wyodrębniła się z Trzęsówki w XIX wieku, wcześniej stanowiła jej przysiółek. Przysiółek ten rozwijał się przy młynie wodnym na strumieniu Jamnica. Po raz pierwszy wzmiankowany był w roku **1662**.

Również krótką historię posiada wieś **Hadykówka**, którą założył w roku 1767 na wykarczowanych gruntach wsi Cmolas, jej aktualny właściciel i okolicznych dóbr — Marcin Lubomirski. W roku 1791 wieś znalazła się w posiadaniu Tyszkiewiczów i wchodziła w skład tzw. „Państwa Kolbuszowa”. W roku 1880 wieś kupiła Emilia Hoppe. W folwarku założyła duży browar i gorzelnię.

Wieś **Dąbrówka** jest najmłodszą wioską gminy Cmolas. Wyodrębniła się z Cmolasu już w XX wieku. Wcześniej stanowiła jej przysiółek.

Najmniejsza wioska gminy — **Toporów**, istniała przez ostatnie trzy wieki jako osada robotników leśnych. Pierwsza wzmianka o tej puszczańskiej wiosce pochodzi z roku **1662**.

Jak wcześniej wspomniano, w roku 1616 dobra cmolaskie objął potężny ród magnacki — Lubomirskich. Wspomniany wyżej Stanisław Lubomirski (zm. w 1649 roku), ożeniony z księżną Zofią Ostrogską, przed śmiercią w roku 1642 podzielił swoje lityfundia między dwie córki i trzech synów. Dobra kolbuszowskie z kluczem cmolaskim otrzymał najstarszy syn — Aleksander Michał (zm. w roku 1677), a po nim syn — Józef Karol ks. Lubomirski (1638 — 1702). Po jego śmierci właścicielem fortuny Lubomirskich i Zasławskich oraz Ostrogskich został jego syn Aleksander Dominik Lubomirski (1693 — 1720), a po nim jego siostra księżna Marianna Maria Lubomirska (1693-1729), która w roku 1710 wyszła za mąż za księcia Pawła Karola Sanguszkę (1680 — 1750). Ich syn Janusz Aleksander (1712-1775) będąc sukcesorem, stał się nagle filantropem i w roku 1753, z niezrozumiałych względów, zaczął pozbywać się dóbr wchodzących w skład, m.in. ordynacji Zasławskich i Ostrogskich. Sprawa oparła się o dwór królewski i Sejm. W roku 1760 Janusz Sanguszkę zrzekł się dóbr kolbuszowskich na rzecz Antoniego Lubomirskiego, które po jego śmierci w 1761 przejął jego jedyny syn — Jerzy Marcin ks. Lubomirski (1738-1800). W roku 1766 na mocy uchwały sejmowej przejął po Sanguszkach jeszcze inne dobra. Jerzy Marcin był hulaką i awanturnikiem, w roku 1765 ożenił się z Węgierką — Anną Hadik, córki komendanta więzienia. M.in. przed rokiem 1777 musiał oddać za długi Kuczkowskiemu z sąsiedniej Trzęsówki, wsie: Cmolas i Werynię. W chwili ślubu w roku 1791 swojej córki Łucji Franciszki ks. Lubomirskiej (1770-1811) z Jerzym hr. Tyszkiewiczem *herbu Leliwa* (1768-1831), dał jej w posagu resztę pozostałych mu dóbr. W chwili śmierci Jerzego hr. Tyszkiewicza istniało już prężne, dobrze zarządzane dominium kolbuszowskie (tzw. „Państwo Kolbuszowa”), czyli zespół kluczy dóbr, które obejmowały: miasto Kolbuszowa oraz wioski: Kolbuszowa Dolna, Kolbuszowa Górna, Bukowiec, Nowa Wieś — Jaciska, Świerczów, Sieldanka, Dubas, Zarębki, Mechowiec, Rudę Mechowiecką, Poręby z Dymarką i Hadykówkę — łącznie ponad 5042 morgi. Po jego śmierci, część dóbr trafiło w ręce Katarzyny Horodyńskiej *herbu Korczak*, chociaż Tyszkiewiczowie utrzymali się w rejonie Kolbuszowej do 1944r.

Wracając do problemu osadnictwa od XIV do poł. XVI wieku na południowym skraju Puszczy Sandomierskiej, to należy stwierdzić, iż w gruncie rzeczy było chaotyczne i rozproszone. Na puszczańskich polanach powstałych w wyniku trzebień lasów, dominowały osady robotników leśnych (drwali, węglarzy, smolarzy, dzięgiarzy, potażników, bartników i zielarzy) oraz hutników wytapiających żelazo z miejscowych rud darniowych, a także hutników szkła.

Ostępy Puszczy Sandomierskiej skutecznie izolowały istniejące tu osady, od innych regionów Polski. Wymieszanie się pierwotnego elementu polskiego, ruskiego i wołoskiego w wiekach XV i XVI z osadzonymi tu w wieku XVII jeńcami kozackimi, tatarskimi i szwedzkimi, doprowadziło do wytworzenia się odrębnej grupy etnograficznej — Lasowiaków. Charakteryzowali się oni odrębnym dialektem, strojem, obyczajem i kulturą materialną. Na to wszystko nałożyło się niemieckojęzyczne osadnictwo z przełomu XVIII i XIX wieku.

Do roku 1657 ludność cmolaskich wiosek i osad nie przeżyła koszmaru wojen. W tym to roku tereny położone w widłach Wisły i Sanu (i nie tylko) kompletnie zniszczyły kozacko-węgierskie wojska księcia siedmiogrodzkiego Jerzego Rakoczego. Spłonęły w tym czasie kościoły w Cmolasie i Sławogórze (Ostrowach Tuszowskich).

Po pierwszym rozbiórce Polski w 1772 roku, dobra królewskie pozostawiono dotychczasowym starostom dożywotnio (Ostrowy Tuszowskie, Ostrowy Baranowskie czy Toporów), by później włączyć je do austriackich dóbr kameralnych (rządowych), które sukcesywnie, w miarę potrzeby odsprzedawano na licytacjach. Dobra cmolaskie trafiły do cyrkułu pilźnieńskiego.

Między 1775 a 1785 rokiem Galicję podzielono na 18 cyrkułów, m.in.: rzeszowski i tarnowski. Kolbuszowa wraz z Cmolasem znalazły się w cyrkułe tarnowski. W latach 1848-50 doszło do

uwłaszczenia chłopów galicyjskich. Jednocześnie majątki ziemskie wyłączono spod jurysdykcji samorządów wiejskich tworząc tzw. posiadłości większe (dworskie). Natomiast posiadłości chłopskie nazwane zostały posiadłościami mniejszymi (włościańskimi), czyli jednowioskowymi gminami. Władze samorządu wiejskiego (gminy) nosiły nazwę Zwierzchności Gminnej. Ten stan utrzymał się do roku 1918, a gmin jednowioskowych do roku 1933. W tym to roku utworzono gminę Cmolas, w której skład weszło 8 gromad: Cmolas, Hadykówka, Jagodnik, Ostrowy Baranowskie, Ostrowy Tuszowskie, Poręby Dymarskie, Trzęsówka i Zarębki. Obejmowała ona 135,82 km² i liczyła 10363 mieszkańców. W tym czasie Toporów należał do gminy Kolbuszowa Dolna.

W czasie pierwszej wojny światowej kilkakrotne przejście frontu rosyjsko-austriackiego (1914 — 15) przyniosły tylko nieznaczne straty dla okolic Cmolasu.

W okresie międzywojennym ziemie nad dolnym Sanem weszły w skład województwa lwowskiego. W roku 1935 nastąpiła likwidacja małych gmin, dziedziczonych po czasach rozbiorowych.

Położenie geograficzne Gminy Cmolas

Gmina Cmolas położona jest w północnej części województwa podkarpackiego w powiecie kolbuszowskim. Od północy graniczy z gminą Majdan Królewski od wschodu z gminą Stary Dzikowiec, od południa z gminą Kolbuszowa i Niwiska, a od zachodu z gminami Mielec i Tuszów Narodowy, należącymi do powiatu mieleckiego.

Obszar Gminy wynosi 134,06 km², co stanowi około 7905 osób, co odpowiada 12,9 % ludności powiatu. Gęstość zaludnienia wynosi 60 osób/km².

W skład gminy wchodzi 10 sołectw: Cmolas, Dąbrówka, Jagodnik, Hadykówka, Kłodziny, Ostrowy Baranowskie, Ostrowy Tuszowskie, Poręby Dymarskie, Toporów i Trzęsówka.

Pod względem fizyczno – geograficznym teren gminy położony jest na obszarze trzech mezoregionów wchodzących w skład makroregionu Kotliny Sandomierska

- **Płaskowyż Kolbuszowski** – zajmuje największą centralną część gminy. Powierzchnia płaskowyżu lekko pofalowana o wysokościach 210 – 250 m n.p.m., łagodnie opada w kierunku północnym. Podłoże budują iły mioceniowe, na których zalegają żwiry karpackie, a nad nimi płyty moren oraz pyły i piaski o miąższości od 2 do 20m.
- **Równina Tarnobrzeska** – obejmuje małą północno – wschodnią część gminy w rejonie Poręb Dymarskich. Zbudowana jest z piasków rzecznych, które miejscami tworzą duże kompleksy wydmore, między którymi występują obniżenia deflacyjne.
- **Nizina Nadwiślańska** – obejmuje północno – zachodnią część gminy w rejonie wsi Toporów, ostrowy baranowskie. Dolinę wypełniają czwartorzędowe osady rzeczne o miąższości kilkunastu metrów. Wyższe terasy są pokryte piaskami częściowo wydmmami.

Teren gminy w części południowej i wschodniej jest odwadniany przez lewobrzeżne dopływy Przyrwy, z których największym jest Werynia. Północną i zachodnią część odwadniają Jamnica i Smarkata – prawobrzeżne dopływy Trześniówki. Naturalny system odprowadzania wód powierzchniowych uzupełniają rowy melioracyjne.

Lasy na obszarze gminy zajmują łącznie ok 5780 ha, co stanowi ok. 43,1 % ogólnej powierzchni.

Dominującą rolę na całym zalesionym obszarze w gminie odgrywają bory sosnowe, przede wszystkim suboceaniczny bór świeży, *Leucobryo – Pinetum*, w odmianie środkowopolskiej. W sąsiedztwie borów świeżych, na najuboższych utworach piaszczystych siedlisk mogą występować płyty śródładowego sosnowego boru suchego *Cladonio – Pinetum* w odmianie subkontynentalnej.

Osadnictwo Pradziejowe na terenie gminy

Tereny leżące w Widłach Wisły i Sanu w przeszłości pokrywały zwarte kompleksy leśne. Człowiek osiadły pojawił się na tym terenie w neolicie, którego początki przypadają na ok 4000 lat p.n.e. Pierwsze ślady kultur neolitycznych odnoszą się jeszcze do okresu atlantyckiego. Przejście neolitycznych plemion do osiadłego trybu życia, związanego z uprawą ziemi i hodowlą zwierząt zmieniło funkcje lasów, których pierwotną formą użytkowania było zbieractwo i myślistwo .

Rozpoczęto trzebienie i wypalaniem puszczańskich drzewostanów dla celów rolniczych, używając popiołami poleśną glebę. Szybkie wyjaławianie gleb w wyniku prymitywnej gospodarki rolnej zmuszało do szukania nowych, niezbyt odległych od osad, terenów leśnych pod karczunek. Dynamiczny rozwój osadnictwa związany był z rozkwitem kultury łużyckiej, obejmującej w Polsce późniejsze okresy epoki brązu oraz początkowe – epoki żelaza. Przybliżone pojęcie o skali zmian środowiska pod wpływem gospodarki plemion łużyckich dają próby szacunkowej oceny wielkości bezpośrednich zniszczeń zbiorowisk naturalnych w drodze rekonstrukcji paleodemograficznych. Mówią one o gęstości zaludnienia wynoszącej ok 3 osoby/km² i eksploatacji rolniczej ok 10% terenu w obszarze występowania grodów.

Stanowiska z epoki brązu są skupione w tym rejonie głównie w dolinach głównych rzek. Osadnictwo neolityczne, a także z epoki brązu było nietrwałe – wielokrotnie i często zniknęło. Tereny opuszczone przez człowieka w ciągu kilkudziesięciu lat ponownie opanowały naturalne zbiorowiska leśne. Regres osadniczy spowodowany upadkiem kultury łużyckiej nastąpił m.in. wskutek zmian klimatycznych, prowadzących do wzrostu degradacji gleb. Rozpoczęły się wyludnienia gęsto zasiedlonych terenów, na których zaczęły się odnawiać zbiorowiska leśne.

W okresie rzymskim doszło tu do kolejnego rozkwitu osadnictwa. Nastąpiła znaczna intensyfikacja rolnictwa, wyrażająca się zmianą technik gospodarczych – rozpowszechnieniem stałych upraw ornych i rozwojem systemu przemiennie – odłogowego. Na terenach słabiej zaludnionych stosowano nadal gospodarkę przerzutowo – wypaleniskową. Rozwijająca się hodowla bydła rogatego prowadziła do zbyt intensywnej eksploatacji terenów wypasanych i degradacji ich roślinności.

W całym przebiegu swej działalności osadniczej, człowiek kroczył jednak wyraźnie po liniach wyznaczonych przez przyrodę, opanowując kolejno tereny lepsze, potem gorsze, w szczególności obszary gleb rędziny, glin na końcu piasków zatrzymując się na granicy wydm i bagien. Warunki fizjograficzne wycisnęły silne piętno na kierunkach pracy osadniczej, na sposobie zajmowania i użytkowania ziemi. One to wyznaczają w głównych zarysach charakter działalności człowieka.

Zabytki Gminy Cmolas wpisane do rejestru zabytków

Rejestr zabytków prowadzi Podkarpacki Wojewódzki Konserwator Zabytków w Przemyślu, delegatura w Rzeszowie. Wpis do rejestru odbywa się na mocy jego decyzji, którą są wydane z urzędu lub na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy (art.9.1). W tym samym trybie do rejestru może być też wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru oraz nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku (art. 9.2)

Na terenie Gminy Cmolas figurują następujące obiekty wpisane do rejestru zabytków:

Lp.	Nazwa zabytku i data powstania	Forma własności	Użytkowanie	Położenie	Nr w rejestrze i data wpisania
1.	Kościół szpitalny p.w. Przemienienia Pańskiego data powstania 1646 rok	Wyznaniowa	Kościół	Cmolas	A-1224 12.10.90
2.	Kościół Parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP data powstania 1900 rok	Wyznaniowa	Kościół	Ostrowy Tuszowskie	A-153 06.06.2006
3.	Kościół parafialny p.w. Św. Św. Stanisława i Wojciecha data powstania 1649 rok	Wyznaniowa	Kościół	Poręby Dymarskie	A-956 25.03.76
4.	Kościół p.w. Św. Anny data powstania 1759 rok	Wyznaniowa	Kościół	Trzęsówka	A-83 07.04.2004

5.	Kaplica cmentarna data powstania 1869 rok	Wyznaniowa	Kaplica	Trzęsówka	A – 689 08.11.2011
6.	Pozostałości po kościele p.w. Św. Św. Stanisława i Wojciecha - ogrodzenie	Wyznaniowa		Cmolas	A – 793 12.10.1990
7.	Pozostałości po kościele p.w. Św. Św. Stanisława i Wojciecha - fundamenty	Wyznaniowa		Cmolas	A – 793 12.10.1990
8.	Ołtarz i obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem stanowiący wyposażenie kapliczki przydrożnej obok numeru 105 a	Prywatna		Ostrowy Tuszowskie	B -981 14.09.2020
9.	Kaplica pw. Matki Bożej obok numeru 105 a	Prywatna		Ostrowy Tuszowskie	A – 1733 28.09.2021r.

Żaden obiekt wpisany do rejestru zabytków oraz figurujący w Gminnej Ewidencji zabytków nie jest własnością Gminy Cmolas.

Zabytki wpisane do ewidencji zabytków

Gminną ewidencję zabytków prowadzi Wójt w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu Gminy (art.22.4.). Ewidencja jest podstawą do sporządzania Programów Opieki nad Zabytkami przez województwa, powiaty i gminy (art. 21).

Wpis zabytków nieruchomości do Gminnej Ewidencji Zabytków stanowi podstawę do objęcia tych zabytków ochroną w formie zapisu w Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego oraz w Miejscowym Planie Zagospodarowania Przestrzennego (art.19.1.),

a w przypadku, gdy Gmina posiada Gminny Program Opieki nad Zabytkami ustalenia tego programu uwzględnia się zarówno w Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego, jak i w Miejscowym Planie Zagospodarowania Przestrzennego (art. 19.2.).

Ewidencja Zabytków Architektury, Budownictwa i Archeologii Gminy Cmolas

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Material	Datowanie	Użytkowanie	Rejestr zabytków	Uwagi
1.	Cmolas	Kościół szpitalny p.w. Przemienienia Pańskiego		drew.	1646r.	Parafia Rzymsko – Katolicka	A – 1224 12.10.90	transfer i remont 1993 – 1994, ob. filialny. Obiekt posiada kartę ewidencyjną „zieloną”
2.	Cmolas	Pozostałości po kościele p.w. Św. Św. Stanisława i Wojciecha – ogrodzenie		mur.	po poł. XIX w.	Parafia Rzymsko – Katolicka	A – 793 12.10.90	Kościół przeniesiony do Porąb Dymarskich w 1979r.
3.	Cmolas	Pozostałości po kościele p.w. Św. Św. Stanisława i Wojciecha – fundamenty		kam – drewn.	1649r.	Parafia Rzymsko – Katolicka	A – 793 12.10.90	Kościół przeniesiony do Porąb Dymarskich w 1979r.
4.	Cmolas	Kapliczka	przy drodze Trzęsówka – Mechowiec	mur.	1 poł. XIX w.			
5.	Cmolas	Dom Ludowy – ob. dom mieszkalny	nr 280	drewn.	ok. 1930r.	Jan Miroś		
6.	Cmolas	Zagroda – dom	nr 66	drewn.	XIX/XX w.	Szymon Wilk		Szymon Wilk zam. Cmolas 216
7.	Cmolas	– stodoła	nr 66	drewn.	XIX/XX w.	Szymon Wilk		Szymon Wilk zam. Cmolas 216
8.	Ostrowy Tuszowskie	Kościół Parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP		mur.	1900 r.	Parafia Rzymsko – Katolicka	A – 153 06.06.06	remont 1927, po 1945,1970
9.	Ostrowy Tuszowskie	Kapliczka	obok nr 105	mur.	ok. poł. XIX w.			
10.	Ostrowy Tuszowskie	Zagroda – dom	nr 73	drewn.	pocz. XX w.	Kazimiera Magda		
11.	Ostrowy Tuszowskie	– stajnia	nr 73	drewn.	pocz. XX w.	Kazimiera Magda	Nie istn.	
12.	Ostrowy Tuszowskie	– stodoła	nr 73	drewn.	pocz. XX w.	Kazimiera Magda		
13.	Ostrowy Tuszowskie	– lamus	nr 73	drewn.	pocz. XX w.	Kazimiera Magda	Nie istn.	
14.	Ostrowy Tuszowskie	Dom	nr 72	drewn.	ok. 1900 r.	Jan Wojtowicz	Nie istn.	

15.	Ostrowy Tuszowskie	Dom ze stajnią	nr 109	drewn.	ok. 1900 r.	Stanisław Czachor		
16.	Ostrowy Tuszowskie	Stodoła	nr 133	drewn.	ok. 1880 r.	Jan Siwiec		
17.	Ostrowy Tuszowskie	Spichlerz	nr 157	mur.	poł. XIX w.	Antoni Szwenefeld		ob. dom
18.	Poręby Dymarskie	Kościół Parafialny p.w. Św. Św. Stanisława i Wojciecha		drewn.	1649 r.	Parafia Rzymsko – Katolicka	A – 956 25.03.76	dobud. wieży 1660, remont 1857, 1900, 1960, polichromia 1679, przeniesiony z Cmolasu w 1979 Obiekt posiada kartę ewidencyjną zieloną
19.	Poręby Dymarskie	Kapliczka	przy drodze do Płazówki	mur.	1 poł. XIX w.			
20.	Poręby Dymarskie	Kapliczka	przy drodze Mechowiec – Kopcie	mur.	ok. poł. XIX w.			
21.	Poręby Dymarskie	Zagroda – dom	nr 15	drewn.	1850 r.	Maria Micek		
22.	Poręby Dymarskie	– stajnia	nr 15	drewn.	ok. 1830 r.	Maria Micek		
23.	Poręby Dymarskie	– stodoła	nr 15	drewn.	ok. poł. XIX w.	Maria Micek		
24.	Poręby Dymarskie	Zagroda – dom	nr 31	drewn.	ok. poł. XIX w.	Piotr Koza		
25.	Poręby Dymarskie	– stajnia	nr 31	drewn.	ok. poł. XIX w.	Piotr Koza		
26.	Poręby Dymarskie	– żuraw	nr 31	drewn.	l. 20 XX w.	Piotr Koza		
27.	Poręby Dymarskie	Zagroda – dom	nr 48	drewn.	l. 30 XX w.	Franciszek Wojciech Jamróż		
28.	Poręby Dymarskie	– stodoła	nr 48	drewn.	ok. poł. XIX w.	Franciszek Wojciech Jamróż		
29.	Poręby Dymarskie	– stodoła	nr 79	drewn.	3 ćw. XIX w.	Michał Halat		

30.	Poreby Dymarskie	Dom	nr 129	drewn.	l. 20 XX w.	Edward Mazur		Edward Mazur zam. Nowa Dęba
31.	Trzęsówka	Kościół p.w. Św. Anny		drewn.	1759 r.	Parafia Rzymsko – Katolicka	A – 83 z dn. 07.04.2004r.	Obiekt posiada kartę ewidencyjną „zieloną”
32.	Trzęsówka	Kaplica cmentarna		mur.	1869 r.		A – 689 z dnia 08.11.2011r.	
33.	Trzęsówka	Kapliczka	obok nr 55	mur.	ok. 1930 r.			parcela nr 111
34.	Trzęsówka	Kapliczka	obok nr 88	mur.	ok. 1850 r.			
35.	Trzęsówka	Kapliczka	obok nr 239	mur.	ok. 1930 r.			
36.	Trzęsówka	Kapliczka	na skraju Błonia	mur.	4 ćw. XIX w.			
37.	Trzęsówka	Kapliczka	na parceli Jana Ziętka	mur.	2 poł. XIX w.			
38.	Trzęsówka	Zespół dworski – pozostałości – fundamenty dworu		mur.	XVIII w.			

W dniu 18.11.2019r. została przeprowadzana weryfikacja wszystkich obiektów zabytkowych figurujących w Gminnej Ewidencji Zabytków gminy Cmolas w wyniku której stwierdzono, że budynek w Cmolasie pod nr 11 był w stanie katastrofy budowlanej nieużytkowany i nieremontowany od lat. Dlatego też Wójt Gminy Cmolas wystąpił z pismem do Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemysłu Delegatura w Rzeszowie o wyłączenie go z Gminnej Ewidencji Zabytków. W dniu 16.12.2019r. Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Przemysłu Delegatura w Rzeszowie zaopiniował pozytywnie możliwość wyłączenia go przez Wójta Gminy z Gminnej Ewidencji Zabytków. W dniu 24.12.2019r. zostało wydane Zarządzenie Nr 189/19 Wójta Gminy Cmolas w sprawie wykreślenia obiektów z ewidencji zabytków Architektury, Budownictwa i Archeologii Gminy Cmolas i przesłane do Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemysłu Delegatura w Rzeszowie.

Zabytek archeologiczny to „zabytek nieruchomy będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów lub zabytek ruchomy, będący tym wytworem” (Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, (Dz. U. 2018, poz. 2067 ze zm., art. 3 pkt. 4).

Łącznie na terenie Gminy Cmolas zaewidencjonowano sto dwadzieścia trzy stanowiska archeologiczne, co jest liczbą bardzo wysoką dla tego terenu. Lokalizacja jest zewidencjonowana w Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy i obowiązujących Miejsowych Planach Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Cmolas.

Teren Gminy z uwagi na licznie występujące stanowiska z epoki kamienia został wcześniej objęty badaniami powierzchniowymi oraz systematycznymi badaniami wykopaliskowymi archeologów.

O podjęciu takich badań decyduje najczęściej zagrożenie stanowiska zniszczeniem, może tu chodzić o działalność człowieka lub przyrody.

- czynniki zależne od człowieka, przede wszystkim wszelkie inwestycje zmierzające do trwałego przekształcenia danego obszaru,
- czynniki niezależne od człowieka, jak działania sił natury (przykładem może być tu przede wszystkim erozja, zwłaszcza na terenach, gdzie występują duże różnice wysokości; stanowiska zlokalizowane na stokach, jednocześnie intensywnie użytkowane rolniczo; stanowiska zlokalizowane na wydmach lub piaszczystych wyniesieniach, które są niszczone np. przez działalność wiatru);

Wykaz stanowisk archeologicznych znajdujących się na terenie Gminy Cmolas

WYKAZ STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH (wg danych Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Rzeszowie) GIMNA CMOLAS – WIEŚ CMOLAS

Obszar AZP	Nr stanowiska (na obszarze)	Rodzaj stanowiska			Ocena wartości poznawczej stanowiska*
		Funkcja obiektu	Kultura	Chronologia	
98-73	11	Punkt osadn.	-	Późne średniowiecze	X
		Ślad osadn.	-	Pradziejowe, bliżej nie określone	X
97-74	10	Ślad osadn.	-	Epoka kamienia	X
	11	Ślad osadn.	-	Epoka kamienia	X
		Ślad osadn.	Łużycka	-	X
		Ślad osadn.	-	Nowożytnie	X
	12	Ślad osadn.	-	Epoka kamienia	X
	13	Ślad osadn.	-	Średniowiecze	X
	14	Ślad osadn.	-	Pradziejowe	X
	15	Punkt osadn.	-	Nowożytnie (XVIIIw.)	X
	16	Ślad osadn.	-	Epoka kamienia	X
		Ślad osadn.	Łużycka	-	X
	17	Ślad osadn.	-	Epoka kamienia	X
	18	Ślad osadn.	-	Nowożytnie	X
19	Punkt osadn.	-	Nowożytnie	X	
20	Ślad osadn.	-	Późne średniowiecze	X	

	21	Ślad osadn.	-	Epoka kamienia	X	
	22	Punkt osadn.	-	Nowożytny	X	
	23	Ślad osadn.	Pucharów lejewatych	-	Neolit	X
		Ślad osadn.	-	-	Nowożytny	X
	24	Punkt osadn.	-	-	Neolit	X
		Punkt osadn.	Łużycka	-	-	X
	25	Punkt osadn.	Łużycka	-	-	X
	26	Punkt osadn.	-	-	Średniowiecze	X
27	Ślad osadn.	-	-	Nowożytny	X	
28	Punkt osadn.	-	-	Nowożytny	X	
97-73	1**	Punkt osadn.	Łużycka	AZP-	XX	
	16	Ślad osadn.	-	Nowożytny	X	
	17	Ślad osadn.	-	Wczesna epoka brązu	X	
	18	Kopiec owalny, o średnicach ok. 10x8 m, wys. ok. 1,5 m	-	-	X	
	19	Ślad osadn.	-	Nowożytny	X	
	20	Ślad osadn.	-	Nowożytny	X	
98-74	17	Ślad osadn.	-	Nowożytny	X	
	16	Ślad osadn.	-	Pradziejowe	X	
		Ślad osadn.	-	Nowożytny	X	
	15	Ślad osadn.	-	Epoka kamienia	X	
	14	Ślad osadn.	Łużycka	-	-	X
Punkt osadn. Urządzenia prod.-gospod.		- - -	- Nowożytny -	- - -	X X X	

*X – mała; XX – średnia; XXX – duża.

** stanowiska wpisane do rejestru dóbr kultury.

WYKAZ STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH
(wg danych Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Rzeszowie)
GIMNA CMOLAS – WIEŚ DĄBRÓWKA

Obszar AZP	Nr stanowiska (na obszarze)	Rodzaj stanowiska			Ocena wartości poznawczej stanowiska*
		Funkcja obiektu	Kultura	Chronologia	
98-74	1	Punkt osadn.	-	Mezolit	X
		Punkt osadn.	-	Mezolit	X

*X – mała; XX – średnia; XXX – duża

WYKAZ STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH
(wg danych Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Rzeszowie)
GIMNA CMOLAS – WIEŚ HADYKÓWKA

Obszar AZP	Nr stanowiska (na obszarze)	Rodzaj stanowiska			Ocena wartości poznawczej stanowiska*
		Funkcja obiektu	Kultura	Chronologia	
97-74	1	Punkt osadn.	-	Neolit, AZP - Nowożytny	X
	29	Ślad osadn.	-	Epoka kamienia	X
97-73	2	Punkt osadn.	AZP	Epoka brązu	X
	3	Punkt osadn.	-	Epoka kamienia	X
	21	Ślad osadn. Punkt osadn.	- Łużycka	Epoka kamienia -	X X

	22	Ślad osadn.	-	Epoka kamienia	X
	23	Punkt osadn. Ślad osadn.	- -	Epoka kamienia Nowożytny	XX XX

*X – mała; XX – średnia; XXX – duża

WYKAZ STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH
(wg danych Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Rzeszowie)
GIMNA CMOLAS – WIEŚ JAGODNIK

Obszar AZP	Nr stanowiska (na obszarze)	Rodzaj stanowiska			Ocena wartości poznawczej stanowiska*
		Funkcja obiektu	Kultura	Chronologia	
97-73	4	Punkt osadn.	Łużycka	AZP-	X
	24	Punkt osadn.	-	Pradziejowa	X
	25	Ślad osadn.	-	Epoka kamienia	X
		Ślad osadn.	-	Pradziejowa	X
		Ślad osadn.	-	Nowożytny	X
	26**	Ślad osadn.	-	Epoka kamienia	X
	27	Ślad osadn.	-	Epoka kamienia	X
		Ślad osadn.	Łużycka	-	X
		Ślad osadn.	-	Pradziejowe	X
Ślad osadn.		-	Nowożytny	X	
28	Punkt osadn.	-	Nowożytna	X	
29	Ślad osadn.	-	Epoka kamienia	X	

*X – mała; XX – średnia; XXX – duża

**stanowiska wpisane do rejestru dóbr kultury

WYKAZ STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH
(wg danych Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Rzeszowie)
GIMNA CMOLAS – WIEŚ KŁODZINY

Obszar AZP	Nr stanowiska (na obszarze)	Rodzaj stanowiska			Ocena wartości poznawczej stanowiska*
		Funkcja obiektu	Kultura	Chronologia	
98-73	22	Ślad osadn.	-	Późny mezolit	X

*X – mała; XX – średnia; XXX – duża

WYKAZ STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH
(wg danych Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Rzeszowie)
GIMNA CMOLAS – WIEŚ OSTROWY BARANOWSKIE

Obszar AZP	Nr stanowiska (na obszarze)	Rodzaj stanowiska			Ocena wartości poznawczej stanowiska*
		Funkcja obiektu	Kultura	Chronologia	
97-73	5	-	-	Epoka kamienia	X
	6	Punkt osadn.	-	Łużycka?	X
	7	Ślad osadn.	-	98-117r	
	30	Ślad osadn.	-	Epoka kamienia	X
	31	Ślad osadn.	-	Wczesna epoka brązu	X
	32	Kopiec otoczony wałami średnica kopca ok. 14m, wys. ok. 1,3 m	-		
	1	Punkt osadn.	-	Neolit	X
	10	Ślad osadn.	-	Epoka kamienia	X
	11	Ślad osadn.	-	Okres nowożytny	X

96-73	12	Ślad osadn.	-	Epoka kamienia	X
	13	Ślad osadn.	-	Średniowiecze ?	X
		Punkt osadn.	-	Okres nowożytny	X
	14	Ślad osadn.	Starożytna	Nieokreślona	X
	15	Ślad osadn.	Starożytna	Nieokreślona	X

*X – mała; XX – średnia; XXX – duża

WYKAZ STANOWSK ARCHEOLOGICZNYCH
(wg danych Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Rzeszowie)
GIMNA CMOLAS – WIEŚ OSTROWY TUSZOWSKIE

Obszar AZP	Nr stanowiska (na obszarze)	Rodzaj stanowiska			Ocena wartości poznawczej stanowiska*
		Funkcja obiektu	Kultura	Chronologia	
97-73	8**	Osada	Łużycka	Okr. Halszacki	XXX
	9	Kopce	-	?	X
	10	Punkt osadn.	-	Pradziejowe	X
		Punkt osadn.	-	Nowożytne	X
	11	Ślad osadn.	-	Pradziejowa	X
	12	Ślad osadn.	-	Epoka kamienia	X
		Ślad osadn.	-	Nowożytne	X
	13	Ślad osadn.	-	OWR?	X
		Ślad osadn.	-	Nowożytne	X
	33	Ślad osadn.	-	Epoka kamienia	X
		Ślad osadn.	-	Nowożytna	X
	34	Punkt osadn.	-	Nowożytna	XX
	35	Ślad osadn.	-	Epoka kamienia	X
	36	Punkt osadn.	-	Nowożytna	X
37	Punkt osadn.	-	Nowożytna	X	
	10	Punkt osadn.	-	Nowożytna	X
	11	Ślad osadn.	-	Nowożytna	X
97-72	12	Ślad osadn.	-	Nowożytna	X

*X – mała; XX – średnia; XXX – duża

** stanowiska wpisane do rejestru dóbr kultury

WYKAZ STANOWSK ARCHEOLOGICZNYCH
(wg danych Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Rzeszowie)
GIMNA CMOLAS – WIEŚ PORĘBY DYMARSKIE

Obszar AZP	Nr stanowiska (na obszarze)	Rodzaj stanowiska			Ocena wartości poznawczej stanowiska*
		Funkcja obiektu	Kultura	Chronologia	
97-74	8**	Obozowisko	-	Mezolit	X
	9	Obozowisko	-	Paleolit	XX
		Obozowisko	-	Mezolit	XX
	35	Ślad osadn.	Świdarska	Schyłkowy paleolit	X
	36	Ślad osadn.	-	Pradziejowe	X
	37	Ślad osadn.	-	Epoka kamienia	X
	38	Ślad osadn.	-	Epoka kamienia	X
		Punkt osadn.	-	Nowożytne	X
	39	Ślad osadn.	Świdarska	Schyłkowy paleolit	X
		Ślad osadn.	-	Epoka kamienia	X
		Ślad osadn.	Łużycka	-	X
	40	Punkt osadn.	Łużycka	-	X
		Punkt osadn.	Przeworska	OWR	X
41	Ślad osadn.	-	Mezolit	X	

42	Ślad osadn.	-	Epoka kamienia	X
	Punkt osadn.	Przeworska	OWR	X
43	Punkt osadn.	Przeworska	OWR	X
	Punkt osadn.	-	Średniowiecze	X
44	Ślad osadn.	-	Średniowiecze	X
45	Ślad osadn.	-	Pradziejowe	X
46	Ślad osadn.	Pucharów lejowatych	Neolit	X
47	Ślad osadn.	-	Epoka kamienia	X
	Ślad osadn.	-	Pradziejowa	X
	Ślad osadn.	-	Nowożytny	X
48	Ślad osadn.	Łużycka	-	X
49	Ślad osadn.	-	Pradziejowa	X
50	Ślad osadn.	-	Pradziejowa	X
51	Ślad osadn.	-	Pradziejowa	X
52	Ślad osadn.	Pucharów lejowatych	Neolit	X
53	Punkt osadn.	Łużycka	-	X
	Ślad osadn.	-	Nowożytny	X
54	Ślad osadn.	Łużycka	-	X
55	Ślad osadn.	-	Wczesna epoka brązu	X
56	Urządzenia prod.- gospod.- ślady produkcji dymarskiej	-	?	
57	Urządzenia prod.- gospod.- ślady produkcji dymarskiej	-	?	X
58	Ślad osadn.	-	Średniowiecze?	X
	Ślad osadn.	-	Nowożytny	X

*X – mała; XX – średnia; XXX – duża

** stanowiska wpisane do rejestru dóbr kultury

WYKAZ STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH
(wg danych Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Rzeszowie)
GIMNA CMOLAS – WIEŚ TRZĘSÓWKA

Obszar AZP	Nr stanowiska (na obszarze)	Rodzaj stanowiska			Ocena wartości poznawczej stanowiska*
		Funkcja obiektu	Kultura	Chronologia	
97-73	14	Cmentarzysko	Łużycka grupa tarnobrzeska	HD i pocz.L	XXX
		Ślad osadn.	AZP	Epoka kamienia	XXX
	15	Punkt osadn.	-	Epoka kamienia	X
98-73	23	Ślad osadn.	-	Epoka kamienia	X
		Ślad osadn.	-	Pradziejowa bliżej nie określona	X
	24	Ślad osadn.	-	Epoka kamienia	X
	25	Ślad osadn.	-	Epoka kamienia	X
	26	Ślad osadn.	-	Okr. Nowożytny	X
	7	Osada otwarta	Łużycka	HD i pocz.L	XX
	8	Ślad osadn.	-	Nie określona	X
	9	Ślad osadn.	-	Epoka kamienia	X
	10	Ślad osadn.	-	Neolit	X
	21	Punkt osadn.	-	Średniowiecze	X

*X – mała; XX – średnia; XXX – duża

WYKAZ STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH
(wg danych Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Rzeszowie)
GIMNA CMOLAS – WIEŚ TOPORÓW

Obszar AZP	Nr stanowiska (na obszarze)	Rodzaj stanowiska			Ocena wartości poznawczej stanowiska*
		Funkcja obiektu	Kultura	Chronologia	
97-72	4	Punkt osadn.	-	Neolit	X
	5	Punkt osadn.		Mezolit	X
	6	Ślad osadn.	-	Neolit	X
		Ślad osadn.		Nowożytny	X
	7	Punkt osadn.	-	Neolit	X
	23	Ślad osadn.	-	Nowożytny	X
	24	Ślad osadn.	-	Epoka kamienia	X
		Ślad osadn.		Nowożytny	X
	25	Ślad osadn.	-	Epoka kamienia	X
		Ślad osadn.		Nowożytny	X
	26	Ślad osadn.	-	Późne średniowiecze	X
		Ślad osadn.		Nowożytny	X
	27	Ślad osadn.	-	Nowożytny	X
	28	Punkt osadn.	-	Nowożytny	X
	29	Ślad osadn.	-	Nowożytny	X
	30	Ślad osad.	-	Nowożytny	X
	31	Ślad osad.	-	Nowożytny	X

*X – mała; XX – średnia; XXX – duża

VII. FORMY OCHRONY ZABYTKÓW

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wymienia następujące formy ochrony:

- wpis do rejestru zabytków,
- uznanie za pomnik historii,
- utworzenie parku kulturowego,
- ustalenie ochrony w Miejscowym Planie Zagospodarowania Przestrzennego.

Zasób zabytków archeologicznych składa się zarówno z tzw. stanowisk archeologicznych (w tym obiekty oraz nawarstwienia zlokalizowane w terenie) jak również zabytków (przedmiotów) ruchomych, jakie z nich pochodzą. Zabytki archeologiczne są częścią dziedzictwa kulturowego.

Współczesne konserwatorstwo przyjmuje politykę tzw. zintegrowanej ochrony dziedzictwa kulturowego, czyli wieloelementowego systemu, do którego zalicza się również stanowiska i zabytki archeologiczne. W konserwatorstwie archeologicznym priorytetem jest zachowanie w jak najmniej zmienionej formie możliwie największej liczby stanowisk. Ważnym zadaniem jest uświadomienie społeczeństwu, jaką wartość posiadają zabytki archeologiczne a co za tym idzie konieczność ich bezwzględnej ochrony. Inny aspekt stanowi popularyzacja odkryć archeologicznych czy też samej archeologii. W ten sposób można zwrócić uwagę na unikatową wartość zabytków archeologicznych co jest niezwykle ważne nie tylko dla środowiska archeologów ale także dla służb konserwatorskich. Specyfika zabytków archeologicznych sprawia, że powyższe przedsięwzięcia należy uznać za końcowy etap działań konserwatorskich. Etapem wcześniejszym powinno być odpowiednie rozpoznanie oraz zadokumentowanie zasobu archeologicznego dziedzictwa kulturowego. W przypadku stanowisk (materiałów) archeologicznych nigdy nie można przyjąć, że zostały one w pełni rozpoznane. O odkryciach archeologicznych bardzo często decyduje przypadek oraz stan zachowania zabytków czy stanowisk.

W takiej sytuacji zgodnie z przepisami należy złożyć do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w terminie 3 dni zawiadomienie o odkryciu archeologicznym.

Dlatego też z całą pewnością wśród działań konserwatorskich w dziedzinie archeologii należy wymienić dążenie do:

- stworzenia całościowej (kompletnej) bazy danych na temat zasobów archeologicznych;
- zarejestrowania wszelkich, nawet hipotetycznych miejsc odkryć zabytków archeologicznych;
- zadokumentowania dziedzictwa archeologicznego, które zagrożone jest wskutek rozwoju współczesnej cywilizacji (wielkie inwestycje, czynniki naturalne jak np. erozje);
- poznawania archeologicznej przeszłości.

VIII. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

W wykazie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków znajduje się 38 różnych obiektów, położonych na terenie Gminy Cmolas, w tym 7 zabytków wpisanych do rejestru.

Wszystkie zabytki nieruchome z terenu Gminy Cmolas uwidocznione są na kartach gminnej ewidencji zabytków. W większości stanowią własność prywatną, pozostałe to obiekty sakralne i komunalne.

Ich stan zachowania pokazany jest na zdjęciach kart gminnej ewidencji zabytków.

Obiekty będące własnością prywatną są utrzymywane i remontowane przez właścicieli tych obiektów.

W ostatnich latach dokonywano dwóch skreśleń obiektów z Gminnej Ewidencji Zabytków prowadzonej przez Wójta Gminy Cmolas oraz nie dokonywano w niej również nowych wpisów. W wyniku prowadzonej weryfikacji stwierdza się, że wszystkie obiekty ujęte na kartach Gminnej Ewidencji zabytków to obiekty istniejące.

Dla zabytków archeologicznych również prowadzi się gminną ewidencję w formie kart, są to głównie stanowiska pośród użytków rolnych i zakrzaczonych.

IX. CELE I ZADANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa, iż opracowanie programu opieki nad zabytkami ma na celu:

1. Włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
2. Uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
3. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
4. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
5. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
6. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
7. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Główne priorytety i kierunki działań Gminy Cmolas wynikające z programu opieki nad zabytkami to:

- Zahamowanie procesów degradacji zabytków,
- Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami,
- Upowszechnianie i promowanie dziedzictwa kulturowego gminy,
- Wzmacnianie współpracy z właścicielami obiektów, środowiskami naukowymi, organizacjami pozarządowymi i innymi jednostkami samorządu terytorialnego,
- Skuteczne zarządzanie zasobem zabytków gminnych, a przez to wzmacnianie rozwoju gminy,

- Aktualizacja gminnej ewidencji zabytków jako podstawowego źródła informacji o stanie zachowania obiektów zabytkowych zlokalizowanych na terenie Gminy Cmolas,
- Podejmowanie starań o dofinansowanie prac związanych z renowacją zabytków ze środków zewnętrznych,
- Współpraca ze szkołami w celu włączenia tematyki ochrony zabytków do zajęć w szkołach,
- Zamieszczanie na stronie internetowej Urzędu Gminy materiałów dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
- Rozpowszechnianie i udostępnianie informacji dotyczących praw i obowiązków właścicieli obiektów wpisanych do rejestru i ujętych w ewidencji zabytków.

X. POSTANOWIENIA KOŃCOWE

Określone w *Programie* zadania winny być także wdrażane przez samorzady powiatów, miast i gmin na drodze realizowania ustawowych obowiązków, m.in. poprzez:

- planowanie w rocznych budżetach jednostki samorządu terytorialnego środków finansowych na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami,
- opracowywanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego i ujęcia w nich zagadnień dotyczących ochrony zabytków,
- opracowywanie programów opieki nad zabytkami, studiów krajobrazowych itp.,
- stymulowanie działań właścicieli obiektów zabytkowych do ich utrzymywania w należyтым stanie,
- inspirowanie działań niezależnych podmiotów (instytucje, stowarzyszenia, osoby prawne i fizyczne) na rzecz zagospodarowania zabytków, ich promocji i popularyzacji.

UZASADNIENIE

Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami zostały ustawowo włączone do katalogu zadań samorządów terytorialnych.

Art. 7 ust.1 pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym stanowi, że zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy, które obejmują m. innymi sprawy z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Z art. 87 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wynika obowiązek sporządzenia przez Wójta Gminy Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami. Program ten sporządza się na okres 4 lat. Celem programu jest rozpoznanie stanu zachowania dziedzictwa gminy, zahamowanie degradacji substancji zabytkowej i zachowanie wartościowych zasobów dziedzictwa kulturowego oraz kształtowanie atrakcyjnego wizerunku gminy. Gmina Cmolas uzyskała wymaganą prawem pozytywną opinię Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2024-2027 od Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków dla przyjęcia tego programu przez Radę Gminy Cmolas.

Uchwalenie programu wypełnia wymóg ustawowy, jednocześnie pozwala zebrać w jednym dokumencie informacje dotyczące aktualnego stanu ochrony zabytków i zamierzeń gminy w tym zakresie w najbliższych latach, co umożliwi monitorowanie podejmowanych działań w dziedzinie opieki nad zabytkami.

Określenie w programie działań zmierzających do zachowania i poprawy stanu dziedzictwa kulturowego Gminy Cmolas przyczyni się do podniesienia świadomości tożsamości kulturowej, jakości życia i atrakcyjności turystycznej gminy oraz jej promocji w regionie.

W związku z powyższym postanawia się jak w sentencji uchwały.